Amsterdam University Press

LAMPAS 58.4 (2025) 359-381
HTTPS://DOI.ORG/10.5117/LAM2025.4.005.LARO

Van smeken naar 'alsjeblieft' in het Oudgrieks

De historische pragmatiek van performatieve taalhandelingen

Ezra la Roi
Universiteit Gent
ezra.laroi@ugent.be

Abstract
In the last two decades, novel historical linguistic approaches such as historical sociolinguistics and historical pragmatics have been developed to explain how the use of language has changed over the course of time. Both approaches have only recently been applied to classical languages. This paper will demonstrate the utility of methods from the field of historical pragmatics, a field which aims to describe how patterns of language use changed across texts and periods in the past. The approach will be illustrated by the development of performative speech acts from archaic Greek to classical Greek. First, evidence is presented for the metaphorical origins of performative verbs; for example, performative verbs of begging have developed from literal meanings of 'reach' or 'touch'. Next, the morpho-syntactic changes are examined which erstwhile performative verb forms undergo diachronically, as they move to parenthetical positions, lose their complements and performative force, and obtain politeness functions over time. I also plea for further historical pragmatic investigations, not only to go beyond the synchronic pragmatic approach that has been dominant in the Netherlands, but also to exploit the linguistic potential of texts from later periods which are still underresearched.

Keywords: language change, historical pragmatics, ancient Greek, performatives, speech acts

1 Veranderingen in taalgebruik binnen het Oudgrieks

Taal evolueert constant doordat sprekers steeds maar weer nieuwe manieren vinden om taal in te zetten om hun communicatieve doelen te bereiken. Zo

© Ezra la Roi

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

kunnen we aan de vorm van de woorden voor 'alsjeblieft' in het Duits (*bitte*), Italiaans (*prego*) en Modern Grieks (παρακαλώ) zien dat ze van oorsprong werkwoorden in de eerste persoon zijn, maar in hun gebruik als 'alsjeblieft' vormelijk versteend zijn; ze kunnen namelijk als markering van beleefdheid aan zinnen toegevoegd worden in plaats van als hoofdwerkwoord te fungeren, bijvoorbeeld 'Ga maar zitten, *bitte*/*prego*/παρακαλώ'. Ook het Oudgrieks zoals wij dat kennen uit literaire werken, papyri en inscripties was vanzelfsprekend niet immuun voor zulke veranderingen in taalgebruik. Bewijs hiervoor vinden we niet alleen als we verschillende stadia van het Oudgrieks vergelijken, zoals het archaïsch Grieks van Homerus en Hesiodus versus het klassiek Grieks van Sophocles en Euripides, maar ook als we talige variatie binnen één periode of auteur bekijken.[1] Enigszins extreme voorbeelden hiervan zijn de teksten van Homerus; historisch taalkundigen hebben veelvuldig gesteld dat zijn epische poëzie oudere en nieuwere varianten op het gebied van fonologie, morfologie en syntaxis naast elkaar gebruikt, zowel binnen als buiten formules.[2] Het naast elkaar bestaan van zulke varianten kan aanwijzingen geven voor een reeks van taalveranderingen.

Ook al is er met een historisch taalkundige bril vaak naar specifieke auteurs als Homerus gekeken, toch kan er gesteld worden dat de studie van taalverandering in het Oudgrieks over het algemeen niet bovenaan de onderzoeksagenda staat binnen de Griekse taalkunde in de Nederlandse context, of zelfs heeft gestaan in de laatste paar decennia.[3] In een recent overzichtsartikel over de Griekse en Latijnse taalkunde in *Lampas* stellen Allan en Risselada (2017) dat er in deze decennia veel aandacht is gekomen voor de communicatieve functies van taal: er is met name binnen Nederland onderzoek gedaan naar de communicatieve functies van: (1) tijden binnen teksten (in plaats van binnen een zin), (2) verschillende patronen van woordvolgorde en (3) functiewoorden, zogeheten 'partikels'. In recente jaren is deze trend van synchrone analyse doorgezet in de toepassing van de

1 Het idee dat synchrone variatie aanwijzingen kan geven voor diachrone verandering (Bybee [2015: 9]) heeft een lange voorgeschiedenis en is een idee waaraan onder anderen de vader van de sociolinguïstiek William Labov (1994) een belangrijke bijdrage heeft geleverd.

2 Zie Hackstein (2010) voor een beknopt overzicht van dit aspect van de taal van Homerus' epen en Van Beek (2025) voor een recente verzameling van studies vanuit dit historische perspectief.

3 Natuurlijk zijn er ook uitzonderingen hierop binnen Nederland, zoals bijvoorbeeld het onderzoek van Rutger Allan en Kees Thijs naar de evolutie van partikels (bijvoorbeeld Allan [2017], Thijs [2017]). Een vergelijkbaar beeld geldt *mutatis mutandis* voor de Latijnse taalkunde in de Nederlandse context van de afgelopen decennia. Een belangrijk verschil is echter dat met name Harm Pinkster zich ook heeft ingezet voor de beschrijving van verschillende stadia van het Latijn, zoals bijvoorbeeld te zien is aan de diachrone observaties in zijn syntaxis (Pinkster [2015; 2021]).

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

conversatie-analyse op klassieke teksten,[4] en de aandacht voor pragmatiek en 'tekstgrammatica' zoals vertegenwoordigd in de *Cambridge grammar of classical Greek*.[5]

Er zijn echter meerdere redenen waarom we naar mijn mening meer aandacht zouden moeten besteden aan diachrone benaderingen van Oudgrieks taalgebruik binnen Nederland. Zo wordt er internationaal gezien steeds meer onderzoek gedaan naar hoe de historische taalkunde oude vragen binnen de Griekse taalkunde kan oplossen.[6] Daarnaast is het opvallend dat er voor de taalkundige studie van latere stadia van het Grieks binnen Nederland veel minder aandacht is dan in andere landen, bijvoorbeeld voor het postklassiek Grieks (3e eeuw v.-Chr.6e eeuw n.Chr.), waar bijvoorbeeld in België door onderzoekers in met name Gent en Leuven intensief onderzoek naar wordt gedaan.[7] Hetzelfde geldt voor de studie van het middeleeuws Grieks (7e-15e eeuw n.Chr.), die onder andere met de komst van de recente *Cambridge grammar of medieval and early modern Greek* van Holton *et al.* (2019) en de (deels geplande) publicatie van lemmata over het middeleeuws Grieks in de *Encyclopedia of Greek language and linguistics* een nieuwe impuls krijgt. Bovendien kunnen recentere historisch taalkundige methoden uit de historische sociolinguïstiek en de historische pragmatiek ons helpen grip te krijgen op aspecten van Oudgrieks taalgebruik die doorgaans niet beschreven worden in grammatica's. Het veld van de historische sociolinguïstiek onderzoekt de complexe relaties tussen taal en sociale factoren op individueel en collectief niveau uit het verleden, terwijl het veld van de historische pragmatiek onderzoekt hoe en waarom het taalgebruik van sprekers verandert.[8]

Om de laatste benadering te illustreren kunnen we het volgende voorbeeld uit de beroemde interactie tussen Nausicaä en Odysseus uit boek 6 van de *Odyssee* bekijken. Ik zal me hierbij beperken tot het gebruik van de frase

4 Van Emde Boas (2017); Verano Liaño (te verschijnen).

5 Van Emde Boas *et al.* (2020).

6 Cf. Giannakis *et al.* (2023).

7 Een waaier aan benaderingen van teksten in latere stadia van het Grieks is te vinden in het themanummer van het Gentse *Tetradio* over de Griekse taal door de eeuwen heen: La Roi (2020a).

8 Ik verwijs de lezer naar La Roi (2025b) voor een discussie over hoe methoden vanuit de historische sociolinguïstiek taalverandering in het Grieks en het Latijn kunnen beschrijven. Dit methodologische paper is onderdeel van een themanummer van de *Journal of Historical Sociolinguistics* (La Roi en Pratali Maffei [2025]) over dit thema, met bijdragen die naast literaire teksten ook documentaire papyri, inscripties en metalinguïstische teksten behandelen. Vergelijkbare principes worden ook al ten dele toegepast in het zeer leesbare boek van Clackson (2015) over de connecties tussen taal en maatschappij in de Griekse en Romeinse werelden.

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

γουνοῦμαί σε, ἄνασσα, die letterlijk vertaald kan worden als 'Ik pak jou bij de knieën, heerseres', maar in deze context juist niet verwijst naar een fysieke omvatting.

(1) ὣς ἄρα οἱ φρονέοντι δοάσσατο κέρδιον εἶναι,
λίσσεσθαι ἐπέεσσιν ἀποσταδὰ μειλιχίοισι,
μή οἱ γοῦνα λαβόντι χολώσαιτο φρένα κούρη.
αὐτίκα μειλίχιον καὶ κερδαλέον φάτο μῦθον·
'γουνοῦμαί σε, ἄνασσα· θεός νύ τις, ἦ βροτός ἐσσι;

Bij nadere beschouwing leek het hem beter op een afstand te blijven en zich met vriendelijke woorden tot haar te wenden, opdat het meisje niet boos zou worden, als hij haar knieën omvatte. Meteen sprak hij het vleiende en welberekende woord: 'Ik smeek u om hulp, koningin; bent u een godin of een sterveling?
(Homerus, *Odyssee* 6.145-149)[9]

Het eerste wat de lezer zal opvallen is dat een letterlijke vertaling de nuances van de frase in deze passage mist.[10] Odysseus heeft immers net besloten om juist op afstand haar te vleien met vriendelijke woorden. Dit wordt ook gesuggereerd door de alternatieve formulering voor het grijpen van knieën die eraan voorafgaat, γοῦνα λαβόντι 'door de knieën te pakken'. Daarnaast zal de lezer zich misschien afvragen waarom Odysseus prinses Nausicaä aanspreekt met ἄνασσα 'heerseres'. Het commentaar van Garvie zegt over het gebruik van de term ἄνασσα dat dat ingegeven is door bewuste onzekerheid van Odysseus of hij met een godin spreekt of niet, omdat het elders in Homerus voor godinnen wordt gebruikt. Ik zou eerder zeggen dat de combinatie van dit werkwoord en de aanspreekvorm onderdeel zijn van een bewuste beleefdheidsstrategie. Odysseus had haar namelijk niet per se eerst hoeven aanspreken, in ieder geval niet met ἄνασσα, zoals blijkt uit het feit dat ze als κούρη 'meisje' in zijn focalisatie verschijnt. Het werkwoord fungeert in voorbeeld (1) als een zogeheten *performatief* werkwoord, een werkwoord waarmee de spreker direct een taalhandeling (*speech act*) 'uitvoert',[11] namelijk de smeekbede, in plaats van simpelweg te verwijzen

9 De Griekse teksten die zijn gebruikt in dit artikel komen uit de *Thesaurus linguae Graecae*, stephanus.tlg.uci.edu/ (geraadpleegd op 15 juni 2025). De vertalingen van Homerus zijn gebaseerd op Schwartz (1981); vertalingen van andere auteurs zijn van eigen hand.

10 Cf. het commentaar van Garvie (2003) *ad loc.*, die over γουνοῦμαί zegt 'not literally'.

11 Dit concept is met name toe te schrijven aan Austin (1962), al is het verder verfijnd door andere bekende taalkundigen in de pragmatiek zoals Searle en Levinson. Zie Siemund (2018)

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

naar een fysieke handeling, zoals het grijpen van de knieën. In later Grieks worden andere performatieve werkwoorden gebruikt om deze betekenis uit te drukken, zoals ἱκετεύω en ἀντιβολῶ 'ik smeek'.

Aan de hand van dit voorbeeld kunnen we zien hoeveel vragen van historisch pragmatische aard het taalgebruik in een bepaalde tekstpassage kan oproepen. Inzichten uit het veld van de historische pragmatiek kunnen helpen om op systematischere wijze antwoorden te vinden op zulke vragen, ook omdat dergelijke informatie veelal niet te vinden is in bestaande grammatica's. Een historisch pragmatische analyse van taalgebruik valt uiteen in het beantwoorden van drie subvragen:[12]

1. Pragmatisch: hoe zijn patronen van interactief taalgebruik tussen mensen opgebouwd?
2. Tekstueel: hoe kan hun distributie in verschillende teksttypen verklaard worden?
3. Historisch: hoe kunnen we de historische ontwikkelingen van deze patronen beschrijven?

Bij wijze van toepassing van deze principes op het Oudgrieks, bespreek ik in dit artikel enkele eerste resultaten van mijn postdoctorale onderzoeksproject aan de Universiteit Gent,[13] waarin ik de evolutie van performatieve taalhandelingen in de geschiedenis van het Oudgrieks onderzoek. Ik zal in het bijzonder antwoorden proberen te geven op twee belangrijke onderzoeksvragen met betrekking tot performatieve taalhandelingen in het Oudgrieks:[14]

1. Waar komen de performatieve gebruikswijzen van werkwoorden vandaan (paragraaf 2)?
2. Hoe ontwikkelen deze gebruikswijzen zich in het archaïsch en klassiek Grieks (paragraaf 3)?

In paragraaf 4 bespreek ik kort enkele voorlopige conclusies en mogelijkheden voor verder onderzoek.

voor een overzicht.

12 Cf. Jucker (2008: 894).

13 FWO-projectnummer 12B4B24N.

14 Voor een expliciete toepassing van de historisch pragmatische methode op het postklassiek Grieks verwijs ik de lezer naar het werk La Roi (2025a), dat de geschiedenis van performatieve wensen in de postklassiek Griekse papyri beschrijft van de 3e eeuw voor tot en met de 6e eeuw na Christus.

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

2 De oorsprong van performatieve taalhandelingen in het Oudgrieks

Hierboven is al kort aangestipt hoe werkwoorden die een performatieve taalhandeling uitdrukken oorspronkelijk juist een letterlijk beschrijvende, semantische functie hadden. Dit is ook te zien aan performatieve werkwoorden in andere talen, zoals het Engelse *I promise* dat teruggaat op het Latijnse *pro-mitto* 'vooruit-sturen'. De overgang van een dergelijke semantische functie naar een pragmatische functie kan verklaard worden als het resultaat van een metaforische, dat wil zeggen niet-letterlijke, herinterpretatie van het werkwoord door de spreker en zijn publiek. Dergelijke metaforische betekenisveranderingen zijn zeer goed bekend bij historisch taalkundigen, die bijvoorbeeld hebben laten zien hoe talen vaak werkwoorden van visuele perceptie (bijvoorbeeld 'Ik zie een vis') gaan gebruiken als werkwoorden van mentale perceptie (bijvoorbeeld 'Ik zie wat je bedoelt'), of werkwoorden van in zijn macht hebben als werkwoorden van weten, zoals in het Nederlandse 'be-grijpen' of 'kunnen', waarvan de oorspronkelijke betekenis was 'de macht hebben', zoals in het Latijnse *pot-esse*.[15] Vergelijkbare ontwikkelingen in het Oudgrieks zijn te zien in de polysemie van werkwoorden zoals εὑρίσκω '(iets) aantreffen' vs. 'vinden' (dat wil zeggen een mening hebben), γιγνώσκω '(iets) waarnemen' vs. 'zich (iets) realiseren' en mogelijk in οἶδα 'weten', dat door sommigen als een oud perfectum van een werkwoord van zien is verklaard.[16] Ook voor andere werkwoorden die een performatieve taalhandeling uitdrukken kunnen we een metaforische herinterpretatie blootleggen. Ik beperk me hier tot de bespreking van drie typen performatieve taalhandelingen die het gevolg zijn van een metaforische herinterpretatie.[17]

Ten eerste hebben een aantal werkwoorden die een belofte uitdrukken (een zogeheten *commissieve* taalhandeling) oorspronkelijk een fysieke betekenis in het Oudgrieks; zo heeft Zanker (2019: 221) opgemerkt dat er in Homerus werkwoorden te vinden zijn die 'beloven' betekenen maar oorspronkelijk een fysieke betekenis hebben, zoals ὑφίστημι 'staan onder' en ὑπίσχομαι 'zichzelf houden onder', waarbij hij ook naar Engelse parallellen

15 Een baanbrekende studie op dit gebied was Sweetser (1990). Het verschijnsel dat abstracte betekenissen herleid kunnen worden tot fysieke betekenissen, wordt ook wel met de term *embodied* (belichaamd) beschreven. Voor taalkundige studies naar *embodied* constructies in het Grieks en Latijn, zie Mocciaro en Short (2019).

16 Zie La Roi (2020b) voor een overzicht van dergelijke ontwikkelingen in Oudgriekse werkwoorden met een complement.

17 Een behandeling van de metaforische herkomst van performatieve werkwoorden in het Grieks en het Latijn is te vinden in La Roi (te verschijnen).

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

zoals *undertake* verwijst. Waar hij niet expliciet aandacht aan schenkt in zijn analyse is dat het laatste werkwoord al in Homerus gebruikt is in performatieve contexten. Dit zien we in voorbeeld (2) hieronder, waar Poseidon zich met zijn belofte figuurlijk onder Hephaestus plaatst:

(2) λῦσον· ἐγὼ δέ τοι αὐτὸν ὑπίσχομαι, ὡς σὺ κελεύεις,
τίσειν αἴσιμα πάντα μετ᾽ ἀθανάτοισι θεοῖσιν

'Bevrijd hem!' zo drong hij aan, 'ik beloof u, dat hij iedere passende vergelding, zoals u beveelt, zal betalen in tegenwoordigheid van de onsterfelijke goden.'
(*Odyssee* 8.347-348)

Natuurlijk plaatst Poseidon zichzelf niet letterlijk onder Hephaestus, maar metaforisch onder de beloofde handeling uitgedrukt in de infinitief, waarbij fysieke ondersteuning als communicatieve ondersteuning is geherinterpreteerd (zie ook hoe de belofte het bevel ὡς σὺ κελεύεις beantwoordt).

Een tweede type taalhandeling waar een metaforische herinterpretatie een rol lijkt te hebben gespeeld is het bevel. Zo zijn er werkwoorden die eerst het veroorzaken van beweging in een andere participant uitdrukten, maar vervolgens ook werden gebruikt als performatief werkwoord van bevelen. Dit wordt duidelijk als we werkwoorden van bevelen in Homerus bekijken die oorspronkelijk een causatieve betekenis hebben, zoals ὁρμάω 'in beweging zetten/aanzetten', κελεύω 'aansporen/bevelen', en κέλομαι 'aansporen/bevelen'.[18] In voorbeeld (3) verwijst het werkwoord naar het drijven van de paarden door de koning door middel van de zweep (vergelijkbaar met het Nederlandse 'aansporen', waar 'sporen' naar de punten aan een rijlaars verwijst).

(3) πρόσθε μὲν ἡμίονοι ἕλκον τετράκυκλον ἀπήνην,
τὰς Ἰδαῖος ἔλαυνε δαΐφρων· αὐτὰρ ὄπισθεν
ἵπποι, τοὺς ὃ γέρων ἐφέπων μάστιγι κέλευε
καρπαλίμως κατὰ ἄστυ·

Voorop trokken de muildieren de vierwielige wagen, die de verstandige Idaios aandreef; daarachter kwamen de paarden, die de koning met de zweep aanvurend draven liet door de stad.
(Homerus, *Ilias* 24.324-327)

18 Zie Chantraine (1968: 512-513) voor een discussie van de mogelijke morfologische relaties tussen deze twee werkwoorden.

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

In voorbeeld 4 is hetzelfde werkwoord echter performatief gebruikt om een expliciet bevel van de spreker Menelaos uit te drukken.[19]

(4) ἀλλά σ' ἔγωγ' ἀναχωρήσαντα κελεύω ἐς πληθὺν ἰέναι

Ik spoor u aan in de menigte terug te wijken
(*Ilias* 17.30-31)

We zien hier dus dat oorspronkelijk een daadwerkelijke beweging nu is gebruikt om als het ware communicatieve beweging (aansporen/bevelen) uit te drukken.[20]

Het derde en laatste type taalhandeling dat hier besproken wordt is smeken. Voor werkwoorden van smeken zijn oudere, letterlijke betekenissen zoals 'raken' of 'bereiken' aan te wijzen. Hierboven hebben we al gezien naar aanleiding van γουνοῦμαι dat 'aanraken' ook gebruikt kan worden voor 'smeken'. Een vergelijkbare verandering in gebruik lijkt te hebben plaatsgevonden bij de werkwoorden λιτανεύω en λίσσομαι. Beide betekenen in Homerus 'smeken', maar hadden ook oudere betekenissen 'aanraken'. Naast parallellen voor deze oorspronkelijk tactiele betekenis van deze werkwoorden in andere Indo-Europese talen, suggereert de variatie in vorm en plaats in de zin, de zogeheten morfosyntaxis, binnen Homerus ook een verschuiving tussen deze twee betekenissen.[21] Zo zien we in voorbeelden (5) en (6) dat de werkwoorden λιτανεύω en λίσσομαι een genitief als complement hebben, niet een accusatief om de persoon uit te drukken, zoals in voorbeeld (1) hierboven en in *Ilias* 1.173-174: οὐδέ σ' ἔγωγε λίσσομαι εἵνεκ' ἐμεῖο μένειν ('en ik smeek je niet om vanwege mij te blijven'). Tegelijkertijd zien we natuurlijk ook dat aanraken nog een mogelijke interpretatie is voor voorbeeld (5), waar Odysseus haar knieën aanraakt en hiermee een smeekbede voorbereidt die hij vervolgens uitspreekt, terwijl dit onmogelijk is voor voorbeeld (6). Dit laatste gebruik zou passen bij het feit dat λίσσομαι ook voorkomt in

19 Zie *Ilias* 4.434-435 voor een performatief voorbeeld van κέλομαι. Het werkwoord ὀτρύνω 'aanzetten' toont eenzelfde polysemie, cf. *Odyssee* 9.518.

20 Fedriani (2019) heeft een vergelijkbare evolutie geobserveerd voor imperatieven van werkwoorden van uitwisseling zoals φέρε 'breng, vooruit!' dat ook gebruikt wordt voor verzoeken van communicatieve beweging van de hoorder.

21 Hier moet wel bij opgemerkt worden dat prominente etymologen zoals Chantraine (1968), Frisk (1973) en Beekes (2010: 866) niet overtuigd zijn van deze betekenisverandering. Dit is verrassend gezien parallelle innovaties (bijvoorbeeld γουνοῦμαί) en het bestaan van vergelijkbare veranderingen van werkwoorden van bereiken naar smeken, zoals al eerder was aangetoond door Létoublon (1980).

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

performatieve smeekformules, zoals λίσσομαι, εἴ 'ik smeek om te zien of ...' (zie *Ilias* 19.305, *Odyssee* 3.98 en 4.328).

(5) αὐτὰρ ἐγὼ Κίρκης ἐπιβὰς περικαλλέος εὐνῆς
γούνων ἐλλιτάνευσα, θεὰ δέ μευ ἔκλυεν αὐδῆς

en ik in het wonderschone bed van Circe raakte haar knieën aan en de godin luisterde met aandacht
(*Odyssee* 10.480-481)

(6) λίσσομαι ἠμὲν Ζηνὸς Ὀλυμπίου ἠδὲ Θέμιστος,
ἥ τ' ἀνδρῶν ἀγορὰς ἠμὲν λύει ἠδὲ καθίζει·

Ik smeek Zeus de Olympiër en Themis, die de raadsvergaderingen ontbindt en weer instelt
(*Odyssee* 2.68-69)

Een vergelijkbare variatie vinden we als we werkwoorden bekijken die zowel 'bereiken' als 'smeken' betekenen in Homerus, zoals al was gesuggereerd door Létoublon (1980). Naast spatiale betekenissen zoals 'de hemel bereiken' (*Ilias* 1.317) en 'raken van de huid' (*Ilias* 11.352), vinden we andere gebruikswijzen, geïllustreerd in voorbeeld (7) en (8) hieronder.

(7) ἀλλὰ τί ἦ μοι ταῦτα φίλος διελέξατο θυμός;
μή μιν ἐγὼ μὲν ἵκωμαι ἰών, ὁ δέ μ' οὐκ ἐλεήσει
οὐδέ τί μ' αἰδέσεται, κτενέει δέ με γυμνὸν ἐόντα
αὔτως ὥς τε γυναῖκα ἐπεί κ' ἀπὸ τεύχεα δύω.

Maar waarom overweegt mijn hart deze dingen? Laat mij niet als smekeling tot hem gaan. Medelijden zal hij niet met mij hebben, ontzien zal hij mij niet; hij zal mij doden weerloos als een vrouw, onbeschermd, als ik eenmaal mijn wapens ontgespt heb.
(*Ilias* 22.122-125)

(8) ἡμεῖς δ' αὖτε κιχανόμενοι τὰ σὰ γοῦνα
ἱκόμεθ', εἴ τι πόροις ξεινήϊον ἠὲ καὶ ἄλλως
δοίης δωτίνην, ἥ τε ξείνων θέμις ἐστίν.
ἀλλ' αἰδεῖο, φέριστε, θεούς· ἱκέται δέ τοί εἰμεν.
Ζεὺς δ' ἐπιτιμήτωρ ἱκετάων τε ξείνων τε,
ξείνιος, ὃς ξείνοισιν ἅμ' αἰδοίοισιν ὀπηδεῖ.

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

> Maar wij komen tot uw knieën en smeken of u ons geschenken wilt geven en de gastvrijheid bewijzen, die vreemdelingen toekomt. Heb ontzag voor de goden, mijn vriend! Wij zijn smekelingen. Zeus, god der gastvrijheid, die eerbiedwaardige vreemdelingen nabij is, is de beschermer van smekelingen en gasten.
> (*Odyssee* 9.266-271)

Het verschil tussen deze twee voorbeelden is dat voorbeeld (8) een expliciete smeekbede introduceert met ἱκόμεθ' (zie de afhankelijke εἴ-zin voor de inhoud van de smeekbede en de expliciete identificatie als smekelingen die volgt in regel 268), terwijl hetzelfde werkwoord meer impliciet naar smeken verwijst in voorbeeld (7). In de passage in voorbeeld (7) zien we hoe Hector intern worstelt met de vraag of hij naar Achilles moet gaan 'als smekeling'. Dit laatste punt is echter het resultaat van een interpretatie van het gebruik van dit werkwoord in deze context, want letterlijk staat er in het Grieks 'laat ik hem niet bereiken (μή … ἵκωμαι) door te gaan (ἰών)'. Het is namelijk duidelijk vanuit de context dat Hector bedoelt dat het bereiken van Achilles een bereiken als smekeling is, zoals blijkt uit het feit dat hij denkt dat dit negatieve sociale implicaties zou hebben (zie ὁ δέ μ' οὐκ ἐλεήσει οὐδέ τί μ' αἰδέσεται) en het feit dat ἰών anders dubbelop de beweging zou uitdrukken. Een voorbeeld zoals (7) toont dus in feite hoe een werkwoord van bereiken in specifieke contexten veel meer kan gaan betekenen dan alleen 'bereiken'. Dit geeft ons ook een mogelijke verklaring voor hoe de wortel van het werkwoord ἵκω 'bereiken' de bron is geworden voor het Oudgriekse woord voor smekelingen.[22]

In deze sectie hebben we gezien dat synchrone variatie in Oudgrieks taalgebruik niet alleen complexer is dan het beeld dat we krijgen vanuit grammatica's, maar dat synchrone variatie in taalgebruik ook aanknopingspunten kan geven voor de reconstructie van diachrone pragmatische veranderingen. Met de bril op van de historische pragmatiek kunnen we beter grip krijgen op belangrijke taalhandelingspatronen van sprekers van het Oudgrieks van destijds, met name hoe zij specifieke werkwoorden zijn gaan gebruiken om beloftes, bevelen en smeekbedes uit te drukken. Toch hebben we nog niet alle vragen kunnen beantwoorden die we ons aan het begin van dit artikel hebben gesteld, met name met betrekking tot de historische distributie en verdere ontwikkeling van performatieve taalhandelingspatronen. Daarom plaats ik deze patronen in de volgende sectie in een breder historisch perspectief en bekijken we hoe deze patronen evolueren van het begin van het archaïsch Grieks tot en met het einde van het klassiek Grieks.

22 Zie hierover Beekes (2010: 583-584).

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

3 De evolutie van performatieve patronen in het Oudgrieks

Als illustratie van de evolutie van performatieve werkwoordspatronen kunnen we het werkwoord λίσσομαί in voorbeeld (9) nader bekijken. In dit voorbeeld roept Tecmessa Ajax op om niet (weer) te zeggen dat hij er een einde aan wil maken. Wat zijn hier de verschillen in gebruik met eerdere gebruiken van λίσσομαί zoals we die hierboven hebben besproken voor het archaïsch Grieks en hoe kunnen die beschreven worden?

(9) μή, δέσποτ' Αἴας, λίσσομαί σ', αὔδα τάδε.

Heer Ajax, ik smeek u, zeg zulke dingen niet!
(Sophocles, *Ajax* 368)

In dit voorbeeld is λίσσομαι niet het hoofdwerkwoord van de zin dat direct de taalhandeling uitdrukt, maar is als het ware buiten de hoofdzin geplaatst: het is geen syntactisch element van de zin, maar het is ertussen geworpen, een zogeheten *parenthese*, en het zegt iets over de communicatieve functie van de hele zin. Dit betekent dat het weglaten van λίσσομαί de betekenis van de delen van de hoofdzin zelf niet zou veranderen, omdat de elementen in de hoofdzin hun betekenis behouden. Een oplettende lezer zal ook meteen de vraag stellen of λίσσομαί dan nog wel performatief is. Het lijkt er niet op, omdat 'smeken' niet volledig overeenkomt met de directieve communicatieve waarde uitgedrukt in de hoofdzin door de imperatief αὔδα 'zeg'. Dit voorheen performatieve werkwoord lijkt dus eerder de communicatieve waarde van de hele zin te moduleren: deze combinatie van woorden drukt expliciet uit dat Tecmessa een indringend en beleefd verzoek formuleert.[23] Dit past ook bij het bewuste gebruik van de aanroepende frase δέσποτ' Αἴας 'heer Ajax'. Hiermee plaatst Tecmessa zich expliciet onder Ajax, zoals past bij het gebruik van smeken, en vergroot daarmee ook de kans op succes van het beleefdere verzoek.

Voordat we een mogelijke verklaring kunnen formuleren voor deze verandering in gebruik moeten we natuurlijk bekijken hoe representatief dit type voorbeeld is voor het klassiek Grieks en voor het gebruik van werkwoorden

23 Zie Unceta Gomez en Berger (2022) voor een recent overzicht van onderzoek naar beleefdheid in het Grieks en het Latijn.

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

die een performatief gebruik kennen meer in het algemeen. Hiervoor is het corpus in tabel 1 onderzocht, dat 1.885.380 woorden in totaal beslaat.[24]

Tabel 1. Corpus van klassiek Griekse teksten.

Teksttype	Auteur	Totaal aantal woorden
Tragedie	Aeschylus	81.504
	Sophocles	75.155
	Euripides	200.503
Komedie	Aristophanes	122.359
Redevoeringen	Lysias	85.752
	Isocrates	120.506
	Isaeus	32.744
	Demosthenes	575.714
Filosofische dialoog	Plato	591.143

Ik focus op werkwoorden die 'smeken' en 'vragen' betekenen: λίσσομαι, ἀντιάζω, ἀντιβολῶ, ἄντομαι, ἱκνοῦμαι en ἱκετεύω voor 'smeken' en αἰτέω, δέομαι en παρακαλέω voor 'vragen'. Hierbij beperk ik me tot de werkwoordsvormen in de eerste persoon enkelvoud indicatief in de tegenwoordige tijd, ook al kan een derde persoon natuurlijk ook performatief zijn (bijvoorbeeld in contracten). In tabel 2 en 3 kunnen we zien hoe deze werkwoordsvormen verspreid zijn over de auteurs in mijn corpus. Om een beter overzicht te krijgen van hoe frequent deze werkwoordsvormen zijn per auteur en per type taalhandeling (smeken vs. vragen) heb ik gebruik gemaakt van de zogeheten *normed rate of occurrence* (NRO), die hier verwijst naar hoe vaak je een werkwoordsvorm van smeken of vragen gemiddeld tegen zou komen per 10.000 woorden van een auteur. In de onderste rij is ook te zien dat over het algemeen de werkwoorden van vragen vaker voorkomen in het corpus dan de werkwoorden van smeken (n = het aantal gevallen).

24 Voor het aantal woorden heb ik gebruikgemaakt van de statistische gegevens die te vinden zijn op de website van de *Thesaurus linguae Graecae*, stephanus.tlg.uci.edu/Iris/inst/stat.jsp (geraadpleegd op 15 juni 2025).

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

Tabel 2. Tekstuele distributie van werkwoorden van smeken in de eerste persoon enkelvoud indicatief in de tegenwoordige tijd.

Auteur	λίσσομαι	ἀντιάζω	ἄντομαι	ἀντιβολῶ	ἱκνοῦμαι	ἱκετεύω	NRO 'smeken' totaal
Aeschylus	1	0	0	0	2	0	0,037
Sophocles	8	3	3	0	7	5	0,346
Euripides	5	3	6	0	4	12	0,150
Aristophanes	1	0	1	26	2	9	0,319
Lysias	0	0	0	3	0	3	0,070
Isocrates	0	0	0	0	0	0	0
Isaeus	0	0	0	3	0	5	0,244
Demosthenes	0	0	0	14	0	24	0,066
Plato	0	0	0	0	0	0	0
Totaal	**15**	**6**	**10**	**46**	**15**	**58**	**1,232 (n=150)**

Tabel 3. Tekstuele distributie van werkwoorden van vragen in de eerste persoon enkelvoud indicatief in de tegenwoordige tijd.

Auteur	αἰτῶ	δέομαι	παρακαλῶ	NRO 'vragen' totaal
Aeschylus	1	0	0	0,012
Sophocles	4	0	0	0,053
Euripides	2	0	0	0,010
Aristophanes	1	7	0	0,065
Lysias	0	30	0	0,350
Isocrates	0	10	2	0,100
Isaeus	0	12	0	0,366
Demosthenes	2	83	2	0,151
Plato	0	38	3	0,069
Totaal	**10**	**180**	**7**	**2,409 (n=197)**

De distributionele data laten enkele relevante trends zien:

1. In beide groepen zijn er grote verschillen in frequentie tussen individuele werkwoorden, waarbij ongeveer tweederde van alle werkwoorden van smeken bestaat uit ἀντιβολῶ (n=46) en ἱκετεύω (n=58) en 91% van de werkwoorden van vragen bestaat uit δέομαι (n=180).
2. De getelde werkwoorden van smeken komen gemiddeld het vaakst voor in Sophocles, Aristophanes en Isaeus met rond de drie gevallen per 10.000 woorden, terwijl ze nog niet eens één keer voorkomen per 10.000

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

woorden in auteurs zoals Aeschylus, Lysias, Isocrates, Demosthenes en Plato.

3. De getelde werkwoorden van vragen komen nog minder voor, want alleen bij Lysias en Isaeus komen ze zo'n 3,5 keer voor per 10.000 woorden, terwijl ze in drama en Plato nog niet eens één keer per 10.000 woorden voorkomen.

Op basis van de verkregen corpusdata kan het gebruik van deze werkwoorden in de eerste persoon indicatief in de tegenwoordige tijd in grofweg drie typen worden onderverdeeld die diachroon met elkaar verbonden zijn. Ik illustreer de drie typen hieronder.

In het eerste type is de werkwoordsvorm het hoofdwerkwoord van de zin en heeft normaliter een complement. In de meeste gevallen is het werkwoord performatief gebruikt en drukt direct de communicatieve functie, de zogeheten *illocutionaire waarde*, van de zin uit, zoals geïllustreerd in voorbeelden (10) en (11) hieronder.[25] In voorbeeld (10) beantwoordt Phaedo's Παρακαλῶ 'ik vraag (jou)' het voorgaande verzoek van Socrates om om hulp gevraagd te worden.[26]

(10) Socrates Ἀλλὰ καὶ ἐμέ, ἔφη, τὸν Ἰόλεων παρακάλει, ἕως ἔτι φῶς ἐστιν.
Phaedo Παρακαλῶ τοίνυν, ἔφην, οὐχ ὡς Ἡρακλῆς, ἀλλ' ὡς Ἰόλεως τὸν Ἡρακλῆ.

Socrates Maar vraag mij als jouw Iolaus, zolang er nog licht is.
Phaedo Dus vraag ik jou hierbij, zei ik, niet zoals Heracles Iolaus, maar zoals Iolaus Heracles.
(Plato, *Phaedo* 89c7-9)

(11) πρός <σε> γενειάδος, ὦ φίλος, ὦ δοκιμώτατος Ἑλλάδι, ἄντομαι ἀμφιπίτνουσα τὸ σὸν γόνυ καὶ χέρα δειλαία·

Bij jouw baard, vriend, edelste man in Hellas, smeek ik je terwijl ik mij ellendig rond je knie en hand werp.
(Euripides, *Supplices* 277-279)

25 Ik geef de beperking 'in de meeste gevallen' omdat er natuurlijk werkwoorden in deze groep zijn die ook kunnen voorkomen met een andere betekenis die niet performatief kan zijn.
26 Het complement 'jou' is impliciet en wordt opgemaakt uit de voorgaande zin, waar er emfatisch naar verwezen wordt met ἐμέ 'míj'.

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

In voorbeeld (11) drukt ἄντομαι samen met σε direct de smeekbede uit. Het interessante vanuit historisch pragmatisch perspectief is dat ἄντομαι, net als ἀντιάζω en ἀντιβολῶ, in het archaïsch Grieks van Homerus nog slechts 'tegenkomen' betekende, maar nu dus (net als ἱκνοῦμαι 'bereiken') 'smeken' is gaan betekenen, zoals in de voorbeelden hieronder verder geïllustreerd wordt. In het geval van de smeekbede in voorbeeld (11) worden zelfs de fysieke aspecten van de smeekbede expliciet gemaakt, zie γενειάδος 'bij je baard' en ἀμφιπίτνουσα τὸ σὸν γόνυ καὶ χέρα 'vallend om jouw knie en hand'.[27] Het is natuurlijk maar de vraag of we ons moeten voorstellen dat het koor van vrouwen daadwerkelijk met deze fysieke handelingen smeekte of dat in sommige gevallen zo'n verwijzing gebruikt werd voor extra retorisch effect. Deze laatste interpretatie is ook mogelijk voor andere gevallen, zoals in Dicaeopolis' verzoek aan Euripides in Aristophanes, *Acharnenses* 414-415: ἀλλ' ἀντιβολῶ πρὸς τῶν γονάτων σ', Εὐριπίδη, δός μοι ῥάκιόν τι τοῦ παλαιοῦ δράματος ('maar ik smeek je bij je knieën, Euripides, geef me een stuk vod van een oud stuk'). Bovendien zijn er ook duidelijke gevallen van retorisch gebruik van performatieve werkwoorden, omdat ze namelijk voorkomen in wat ik *performatieve sandwiches* zou willen noemen. Zoals geïllustreerd in voorbeeld (12) hieronder uit Isaeus worden meerdere werkwoorden van vragen en smeken in de eerste persoon enkelvoud indicatief in de tegenwoordige tijd nevenschikkend verbonden om een complexe taalhandeling uit te drukken die zowel een verzoek (δέομαι) als een smeekbede is (καὶ ἀντιβολῶ καὶ ἱκετεύω). Ook is deze taalhandeling gecombineerd met een vocatief om extra communicatief gewicht te verlenen aan de taalhandeling.

(12) Ἐγὼ οὖν δέομαι ὑμῶν πάντων, ὦ ἄνδρες, καὶ ἀντιβολῶ καὶ ἱκετεύω ἐλεῆσαί με καὶ ἀποψηφίσασθαι τοῦ μάρτυρος τουτουί.

Ik vraag jullie allen, beste mannen, ik smeek en smeek jullie om medelijden met mij te hebben en om dit getuigenverslag af te wijzen.
(Isaeus 2.44.2)

Hierbij moet wel gezegd worden dat deze performatieve sandwiches alleen in de redevoeringen voorkomen in mijn klassiek Griekse corpus. Dit laat zien

27 Hetzelfde gebeurt bij Euripides, *Medea* 709-710: ἀλλ' ἄντομαί σε τῆσδε πρὸς γενειάδος γονάτων τε τῶν σῶν ἱκεσία τε γίνομαι ('Ik smeek je bij jouw baard en knieën en word jouw smekeling').

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

dat communicatieve innovaties zich niet altijd over alle teksten verspreiden uit dezelfde periode.[28]

In gevallen van het tweede type hebben deze werkwoordsvormen nog steeds hun complement, maar zijn zij syntactisch buiten de zin geplaatst, zoals in voorbeeld (9) dat hierboven en in voorbeeld (13) dat hieronder besproken is. In voorbeeld (13) weigert Admetus de vrouw die Heracles hem opdringt met een afwijzend μή 'nee, niet', waar hij een smeekbede aan toevoegt. Het is duidelijk dat de afwijzing de hoofdtaalhandeling is, maar wederom lijkt de tussenwerping van een werkwoordsvorm van smeken in de eerste persoon de negatieve effecten van deze afwijzing iets af te zwakken. Het is immers sociaal ongewenst om te reageren op een verzoek met een afwijzing en daarom moet deze schok verzacht worden met uitdrukkingen van beleefdheid.[29]

(13) Heracles δέχου νυν εἴσω τήνδε γενναίως δόμων.
Admetus μή, πρός σε τοῦ σπείραντος ἄντομαι Διός.

Heracles Neem nu deze vrouw aan binnen je edele huis.
Admetus Nee, ik smeek je bij Zeus die je verwekt heeft!
(Euripides, *Alcestis* 1097-1098)

Ook al heeft het werkwoord nog een complement en behoudt het dus een vormelijke eigenschap van het oorspronkelijke gebruik als performatief werkwoord, het drukt niet meer direct de taalhandeling uit de hoofdzin uit, maar moduleert deze.[30] In deze gevallen zien we dus de eerste stap waarbij een voorheen performatief werkwoord meer begint te lijken op een partikel dat iets zegt over de gecommuniceerde boodschap. In andere gevallen zijn er ook syntactische aanwijzingen dat een voorheen performatief werkwoord als modulerend partikel fungeert dat buiten de syntactische eenheid van de zin wordt geplaatst, ondanks het feit dat er nog een complement aanwezig is.

28 Een uitzondering hierop is een geval uit Plato's *Protagoras* (337e2-4), waar Hippias aan Protagoras en Socrates aankondigt dat hij hun vragen gaat stellen maar hen ook gaat adviseren: ἐγὼ μὲν οὖν καὶ δέομαι καὶ συμβουλεύω, ὦ Πρωταγόρα τε καὶ Σώκρατες, συμβῆναι ὑμᾶς ὥσπερ ὑπὸ διαιτητῶν ἡμῶν συμβιβαζόντων εἰς τὸ μέσον ('Daarom vraag en raad ik jullie aan, Protagoras en Socrates, om tot een vergelijk te komen, alsof jullie bemiddeld worden door scheidsrechters, en samen naar een gemeenschappelijk standpunt te streven').

29 Zie Van Emde Boas (2017) over de rol van sociaal gezien gewenste en ongewenste reacties van de toehoorder op de taalhandeling in het Oudgrieks; hij legt deze patronen uit met het concept van *adjacency pairs* en *preference* uit de conversatie-analyse.

30 Een vergelijkbaar voorbeeld waar σ' ἄντομαι de klap verzacht van het expliciet oneens zijn is Euripides, *Medea* 336, waar ook een vocatief volgt, namelijk Κρέον.

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

Zie hiervoor voorbeeld (14) hieronder: hier vinden we de imperatief 'πίσειέ, waar ἱκετεύω σε niet van afhankelijk kan zijn. Bovendien vinden we ook hier weer een vocatief die het communicatieve belang van het verzoek van Orestes onderstreept.

(14) ὦ μῆτερ, ἱκετεύω σε, μὴ 'πίσειέ μοι
τὰς αἱματωποὺς καὶ δρακοντώδεις κόρας·

Moeder, ik smeek u, laat niet die bloedige en slangachtige vrouwen op mij vallen
(Euripides, *Orestes* 255-256)

Zo zijn er ook voorbeelden waar een prohibitieve zin met μή en een conjunctief volgt (zie bijvoorbeeld Euripides, *Heraclidae* 226) die, volgens de syntactische regels van het klassiek Grieks, niet geïntroduceerd kan worden door het werkwoord ἱκετεύω. Ten slotte zijn er ook gevallen die suggereren dat zelfs performatieve sandwiches op deze parenthetische wijze gebruikt zijn gaan worden, zoals in voorbeeld (15) uit Demosthenes. Dit is een weergave van het succesvolle verzoek van Satyrus aan Philippus, waar ook hij een bevel combineert met een tussenwerpen van voorheen performatieve werkwoorden.

(15) αὗται τοίνυν τῆς πόλεως ἁλούσης αἰχμάλωτοι γεγόνασι καὶ εἰσὶν παρὰ σοί, ἡλικίαν ἔχουσαι γάμου. ταύτας, αἰτῶ σε καὶ δέομαι, δός μοι.

Welnu, deze vrouwen waren gevangen tijdens de inname van de stad en zijn in jouw handen, op huwbare leeftijd. Ik vraag je en verzoek, geef hen aan mij.
(Demosthenes, *De falsa legatione* 194.7)

In het derde en laatste type is de werkwoordsvorm nog meer van zijn werkwoordelijke karakteristieken verloren, in het bijzonder de mogelijkheid om een complement te nemen. Als zodanig heeft het syntactisch dus dezelfde eigenschappen als bepaalde partikels die ook geen complement mogen hebben (zoals ἀμέλει 'uiteraard', dat oorspronkelijk een imperatief met complement in de genitief was, zie La Roi [2022]). Wederom bieden gevallen uit het corpus sterke aanwijzingen voor een evolutie naar dit type. In voorbeeld (16), waar Philoctetes Neoptolemus beveelt zijn boog terug te geven, vinden we ἱκετεύω 'ik smeek, alsjeblieft' (type 3) naast ἱκνοῦμαί σ' 'ik smeek je' (type 2), ook al is de adressaat, Neoptolemus, al voldoende

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

duidelijk vanuit de bijgevoegde aanspreekvorm τέκνον. In voorbeeld (17) onderbreekt het parenthetische werkwoord twee negatieve directieven die nevenschikkend zijn verbonden en kan de waarde van het werkwoord het beste worden vertaald met 'alsjeblieft'.

(16) ἀπόδος, ἱκνοῦμαί σ', ἀπόδος, ἱκετεύω, τέκνον.

Geef het terug, ik smeek je, geef het terug, alsjeblieft, zoon!
(Sophocles, *Philoctetes* 932)

(17) Xanthias ἀπολούμεθ', ὦναξ Ἡράκλεις.
Dionysus οὐ μὴ καλεῖς μ',
ὦνθρωφ', ἱκετεύω, μηδὲ κατερεῖς τοὔνομα.

Xanthias we zijn verloren, heer Heracles!
Dionysus Roep me niet, mens, alsjeblieft, en spreek mijn naam niet uit!
(Aristophanes, *Ranae* 297-299)

Ten slotte komen we soms voorbeelden tegen die tonen dat deze parenthetische performatieven ook niet-directieve taalhandelingen moduleren. Dit is te zien in Aristophanes, *Ranae* 745: χαίρεις, ἱκετεύω; wat Dover (1993: 285) redelijk vrij vertaalde als '*Do* tell me, *please*!'.

Laten we nu proberen deze complexe pragmatische geschiedenissen bondig samen te vatten en te beschrijven. In figuur 1 geef ik een grafische weergave van de verschillende typen en hun historische verandering op morfosyntactisch en pragmatisch vlak.

Eerst hebben we kunnen aantonen dat er grote distributionele verschillen zijn tussen deze werkwoordsvormen, waarbij sommige performatieve werkwoorden beperkt zijn tot drama (zoals λίσσομαι, ἀντιάζω en ἄντομαι als 'ik smeek/alsjeblieft') of redevoeringen (zoals performatieve sandwiches), terwijl andere patronen juist minder beperkt zijn, met name ἀντιβολῶ, ἱκετεύω en δέομαι.[31] Daarna hebben we gezien dat performatieve werkwoorden steeds meer gebruikt worden als partikels die de communicatieve waarde van een zin kunnen moduleren, bijvoorbeeld om indringende bevelen beleefder te maken, afwijzing te compenseren of, met name in het geval

31 Er zijn natuurlijk ook op het niveau van individuele auteurs belangrijke bevindingen, zoals dat Plato en Aeschylus voor veel werkwoordsvormen heel erg weinig gevallen hebben en dat Isaeus verreweg de meeste gevallen levert uit alle auteurs.

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

van performatieve sandwiches, verzoeken kracht bij te zetten, al dan niet gevolgd door tactisch gekozen vocatieven. Om de evolutie van deze performatieve werkwoorden te begrijpen moeten we zowel hun veranderingen in vorm en plaats in de zin als hun gebruik beschrijven. Aan de ene kant ondergaan de werkwoordsvormen zogeheten *decategorialisatie*,[32] omdat ze de eigenschappen van hun gebruik als performatief werkwoord stapje voor stapje verliezen in gebruikstypen 2 en 3 (bijvoorbeeld het verlies van complement en verlies van de mogelijkheid om gemodificeerd te worden met andere elementen). Hiermee worden ze dus vanuit morfosyntactisch oogpunt steeds meer vergelijkbaar met weglaatbare partikels die de boodschap uit de hoofdzin moduleren. Aan de andere kant wordt het gebruik van deze vormen met elk stapje ook grammaticaal gezien *intersubjectiever*; hiermee wordt bedoeld dat de vorm semantisch aandacht markeert voor datgene wat de hoorder weet of als (on)beleefd ervaart.[33] In gebruikstype 2 en 3 worden deze werkwoordsvormen immers gebruikt om taalhandelingen voor de hoorder beleefder of sterker te maken. Hier werken veranderingen wat betreft vorm en plaats in de zin (dat wil zeggen morfosyntaxis) en pragmatische functie als het ware samen; terwijl in type 1 en 2 de toehoorder nog expliciet in de constructie werd aangeduid met een complement, is dit niet meer nodig in type 3, waar 'ik smeek' vanzelfsprekend gericht is op de toehoorder. Oftewel, de versterkte pragmatische functie van deze werkwoordsvorm met betrekking tot de toehoorder staat het toe dat die niet meer expliciet gemarkeerd hoeft te worden met syntactische middelen. Een vergelijkbare evolutie moet hebben plaatsgevonden bij de parallelle constructies die we in andere moderne talen zien, zoals *bitte* in het Duits, *prego* in het Italiaans en παρακαλώ in het modern Grieks, die in hun functie als 'alsjeblieft' ook geen complement vereisen.

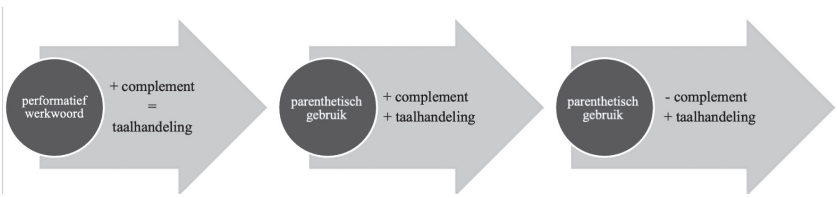

Figuur 1. De evolutie van performatieve werkwoorden.

32 Zie Narrog en Heine (2021: 72-78) voor definities en toepassingen van dit concept.
33 Traugott (2003: 130-131).

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

4 Conclusie

Laten we nu terugkeren naar de vragen die we ons aan het begin van dit artikel hebben gesteld, enerzijds waar performatieve gebruiken van werkwoorden vandaan komen en anderzijds hoe de veranderingen in het gebruik van deze werkwoordsvormen beschreven zouden kunnen worden. Ten eerste hebben we gezien dat er ook in Oudgriekse literaire teksten voldoende variatie in taalgebruik te vinden is die ons kan helpen bij de reconstructie van de oorsprong van performatieve betekenissen uit letterlijke betekenissen. Zo gaan werkwoorden die uitdrukken dat iemand bereikt wordt 'smeken' betekenen, gaan werkwoorden die fysieke ondersteuning uitdrukken 'beloven' uitdrukken, en gaan werkwoorden van fysieke aansporing communicatieve aansporing uitdrukken, namelijk 'bevelen'. Ten tweede hebben we gezien dat deze verandering naar een performatief gebruik zeker niet het evolutionaire eindpunt is voor deze werkwoorden: met name binnen het klassiek Grieks bestaat er veel variatie in de distributie en het gebruik van werkwoordsvormen in de eerste persoon enkelvoud die ook een performatief gebruik kennen. Daarom hebben we een verdere analyse uitgevoerd van werkwoordsvormen die een performatief gebruik van 'smeken' en 'vragen' kennen binnen een groot corpus van verschillende teksttypen. We vonden betrekkelijk weinig gevallen in auteurs zoals Aeschylus, Isocrates, Demosthenes en Plato en de meeste gevallen in Sophocles, Aristophanes en Isaeus, waarbij de werkwoorden ἀντιβολῶ (n=46), ἱκετεύω (n=58) en δέομαι (n=180) het vaakst in het hele corpus voorkwamen van 347 gevallen in totaal. Daarnaast waren er twee nieuwe typen gebruikswijzen te onderscheiden van het performatieve gebruik, een type met complement (zoals 'Doe dit, ik smeek je') en een type zonder complement (zoals 'Doe dit, ik smeek/alsjeblieft'). In beide gevallen zijn de werkwoordsconstructies syntactisch weglaatbaar, maar pragmatisch cruciaal, in het geval van werkwoorden van smeken bijvoorbeeld om een sociaal ongewenste taalhandeling (zoals een bevel of afwijzing) beleefder voor de toehoorder te maken. Vergeleken met type 1 verliezen de gebruikswijzen ook werkwoordelijke eigenschappen als gevolg van decategorialisatie, zoals de mogelijkheid tot een performatief gebruik en/of complement, omdat het werkwoord in type 2 en 3 juist niet de hoofdtaalhandeling uitdrukt maar de taalhandeling uit de hoofdzin specificeert. In deze zin worden dergelijke werkwoordsvormen dus grammaticaal gezien intersubjectiever, omdat ze aandacht markeren van de spreker voor datgene wat de toehoorder als (on)beleefd zal ervaren, ook al is de toehoorder niet altijd meer expliciet uitgedrukt als complement.

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

Ik hoop te hebben laten zien dat een methode als de historische pragmatiek ons kan helpen om nieuwe, vaak nog onbeantwoorde vragen te beantwoorden over taalgebruik in literaire teksten, vooral om te beschrijven hoe sprekers het gebruik van hun taal constant veranderen. Ook al heb ik vanwege de taalkundige focus op het archaïsch en klassiek Grieks binnen Nederland ervoor gekozen om deze benadering te illustreren voor deze perioden, zou ik toch graag nogmaals onderstrepen dat deze benadering ook veel te bieden heeft voor latere perioden van het Grieks, die helaas nog altijd minder onderzocht zijn, zoals het postklassiek Grieks en het middeleeuws Grieks,[34] waarvan er aan ons meer is overgeleverd dan het archaïsch en klassiek Grieks samen.

Bibliografie

Allan, R.J. 2017. 'The grammaticalization of Greek particles. A functional discourse grammar approach', in F. Logozzo en P. Poccetti (eds.), *Ancient Greek linguistics. New approaches, insights, perspectives*, Berlijn/Boston, 103-118.

Allan, R.J. en R. Risselada. 2017. '*The language of literature* in *Lampas*. Een halve eeuw Griekse en Latijnse taalkunde', *Lampas* 50.3, 271-291.

Austin, J.L. 1962. *How to do things with words*, Oxford.

Beek, L. van (ed.). 2025. *Language change in epic Greek and other poetic traditions*, Leiden/Boston.

Beekes, R.S.P. 2010. *Etymological dictionary of Greek*, Leiden.

Bybee, J.L. 2015. *Language change*, Cambridge.

Chantraine, P. 1968. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, Parijs.

Clackson, J. 2015. *Language and society in the Greek and Roman worlds*, Cambridge.

Dover, K.J. 1993. *Frogs*, Oxford.

Emde Boas, E. van. 2017. 'Analyzing Agamemnon. Conversation analysis and particles in Greek tragic dialogue', *Classical Philology* 112.4, 411-434.

Emde Boas, E. van, A. Rijksbaron, L. Huitink en M. de Bakker. 2020. 'Een nieuwe grammatica van het klassiek Grieks', *Lampas* 53.1, 84-95.

Fedriani, C. 2019. 'The embodied basis of discourse and pragmatic markers in Greek and Latin', in E. Mocciaro en W.M. Short (eds.), 69-92.

Frisk, H. 1973. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.

Garvie, A.F. 2003. *Odyssey*, Cambridge/New York.

34 Zie La Roi (2025a) over postklassiek Grieks en Soltic (2015) over middeleeuws Grieks.

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

Giannakis, G.K., P. Filos, E. Crespo en J. de la Villa (eds.). 2023. *Classical philology and linguistics. Old themes and new perspectives*, Boston.

Hackstein, O. 2010. 'The Greek of epic', in E.J. Bakker (ed.), *A companion to the ancient Greek language*, Oxford, 401-423.

Holton, D., G.C. Horrocks, M. Janssen, T. Lendari, I. Manolessou en N. Toufexis. 2019. *The Cambridge grammar of medieval and early modern Greek*, Cambridge.

Jucker, A.H. 2008. 'Historical pragmatics', *Language and Linguistics Compass* 2.5, 894-906.

Labov, W. 1994. *Principles of linguistic change. 1: Internal factors*, Oxford.

Létoublon, F. 1980. 'Le vocabulaire de la supplication en grec. Performatif et derivation delocutive. *Hikétés* et *hikànõ*, *lité* et *lissomai*', *Lingua* 52.3, 325-336.

Mocciaro, E. en W.M. Short (eds.). 2019. *Toward a cognitive classical linguistics. The embodied basis of constructions in Greek and Latin*, Berlijn/Boston.

Narrog, H. en B. Heine. 2021. *Grammaticalization*, Oxford/New York.

Pinkster, H. 2015. *The Oxford Latin syntax. Volume I: The simple clause*, Oxford.

Pinkster, H. 2021. *The Oxford Latin syntax. Volume II: The complex sentence and discourse*, Oxford.

Roi, E. la (ed.). 2020a. Themanummer 'Lingua Graeca als lingua franca! De Griekse taal door de eeuwen heen', *Tetradio* 29.

Roi, E. la. 2020b. 'The development of εὑρίσκω "find" as evidence towards a diachronic solution of the matching-problem in ancient Greek complementation', *Philologia Classica* 15.2, 191-207.

Roi, E. la. 2022. 'Weaving together the diverse threads of category change. Intersubjective ἀμέλει "of course" and imperative particles in ancient Greek', *Diachronica* 39.2, 159-192.

Roi, E. la. 2025a. 'Connecting intersubjectivity, politeness and stance with wishes in the post-classical Greek papyri', in K. Bentein (ed.), *Everyday communication in antiquity. Frames and framings*, Venetië, 69-93.

Roi, E. la. 2025b. 'Sources and methods for detecting language change from above and below in post-classical Greek and Latin', *Journal of Historical Sociolinguistics* 11.1, 173-201.

Roi, E. la. Te verschijnen. 'The metaphorical pathways of performatives for intersubjective space. The evidence from Greek, Latin and Romance', in L. van Beek en D. Kölligan (eds.), *Conceptual metaphors in ancient Indo-European languages. Comparative perspectives*, Berlijn/Boston.

Roi, E. la en Pratali Maffei (eds.). 2025. Themanummer 'Language change from above and below', *Journal of Historical Sociolinguistics* 11.1.

Schwartz, M.A. 1981. *Ilias en Odyssee*, Amsterdam.

Siemund, P. 2018. *Speech acts and clause types. English in a cross-linguistic context*, Oxford.

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166

Soltic, J. 2015. 'Parenthetical "I say (you)" in late medieval Greek vernacular. A message-structuring discourse marker rather than a message-conveying verb', *Journal of Historical Pragmatics* 16.2, 187-217.

Sweetser, E. 1990. *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*, Cambridge.

Thijs, K. 2017. 'The Attic particle μήν. Intersubjectivity, contrast and polysemy', *Journal of Greek Linguistics* 17.1, 73-112.

Traugott, E.C. 2003. 'From subjectification to intersubjectification', in R. Hickey (ed.), *Motives for language change*, Cambridge, 124-140.

Unceta Gómez, L. en Ł. Berger (eds.). 2022. *Politeness in ancient Greek and Latin*, Cambridge.

Verano Liaño, R. (ed.). Te verschijnen. *Conversation analysis and classics. Talk-in-interaction in Greek and Latin literature*, Leiden/Boston.

Zanker, A.T. 2019. *Metaphor in Homer. Time, speech, and thought*, Cambridge.

Over de auteur

Ezra la Roi is postdoctoraal onderzoeker aan de Universiteit Gent en docent taaltypologie aan de KU Leuven. Zijn onderzoek richt zich op de historische pragmatiek, modaliteit en morfosyntaxis in het Grieks, Latijn en andere Indo-Europese talen. Eind 2025 verschijnt zijn monografie, *The life cycles of counterfactuals in the history of Greek. Aspect, modality and typology* (Brill). Dit werk behandelt de ontwikkeling van avertieve en contrafactuele constructies in de geschiedenis van het Grieks.

Universiteitsbibliotheek Gent (leesgentbel)
IP: 157.193.240.166